

Kecsmár Krisztián

A jogállamiság fogalma az Európai Unió Bíróságának ítélezési gyakorlatában, avagy a jog került a politika vagy a politika a jog csapdájába?

The Notion of Rule of Law in Light of the European Court of Justice's Case Law: Is Law Trapped by Politics or Politics by Law?

„Your wheels are turning but you're upside down”¹

A jogállamiság fogalma több évtizedes múlttra tekint vissza az Unió jogában és a Liszaboni Szerződés módosítása után többé már nem a tagállamok közös elveinek, hanem értékeinek egyikét képezi. Bár a Szerződések monopóliumot biztosítottak a tagállamoknak az úgynevezett jogállamisági eljárás tekintetében az Amszterdami Szerződés óta, a 2010-es években reneszánszát élő fogalom és az azt érintő vita láthatóan arra készítette az EUB-t, hogy ezen gyökeresen változtasson. A 2018-ban hozott mérföldkőnek számító ítéletei értelmében a nemzeti igazságügyi rendszerek az uniós jog részét képezik és a jogállamiság letéteményesei. Ennek megfelelően bizonyos feltételek fennállása esetén azt nemcsak az EUB kérheti számon a tagállamokon, hanem akár a tagállami nemzeti bíróságai is. A jogközösség fogalmára épített 2018-as ítéleteivel az EUB tehát egyértelműen átvette az irányítást a jogállamiság és annak ellenőrizhetősége felett, azonban a jogállamiság általános fogalmát továbbra sem töltötte meg általános tartalommal.

Kulcsszavak: jogállam, jogállamisági eljárás, igazságügyi rendszer, igazságügyi hatóság, közös értékek, alapelv, jogközösség, kölcsönös bizalom, az Európai Unió Alapjogi Chartája

Kecsmár Krisztián az Európai Bizottság munkatársa. A jelen tanulmányban megfogalmazott vélemények a szerző véleményét tükrözik, és nem tekinthetők az Európai Bizottság hivatalos álláspontjának.

¹ U2: Stay, Zooropa, Universal, 1993.

The concept of rule of law has a decades-long history in the Union law, and following the modification of the Lisbon Treaty, it constitutes one of the Member States' common values, but not common principles anymore. Although the Treaties have provided the Member States with monopoly with regard to the so-called rule of law procedure since the Treaty of Amsterdam, the concept living its renaissance in the 2010s and the debate surrounding it seem to have prompted the CJEU to apply radical changes in this field. According to its landmark rulings in 2018, national judicial systems are from now on part of EU law and are the custodians of the rule of law. Accordingly, as for their judiciary, Member States can be held to account not only by the CJEU but also by the national courts of the Member States under certain conditions. With its 2018 judgments based on the notion of community of law, the CJEU has clearly taken control of the rule of law and its verifiability, however, it has failed so far to define the concept in a general manner.

Keywords: rule of law, rule of law procedure, judicial system, judicial body, common values, principle, community of law, mutual trust, Charter of Fundamental Rights of the European Union

1. A jogállamiságot érintő kérdések aktualitása az Unióban

Kevés olyan téma van, amely annyira kiemelt és központi lenne manapság az Európai Unióban (EU, Unió), mint a jogállamiság kérdése. Egyaránt ráirányul a politika és a jogásztársadalom figyelme, mivel a fogalom egyszerre hordoz politikai és jogi tartalmat.² A kérdés, habár nem új keletű, a jelenleg is folyamatban lévő lengyel és magyar jogállamisági folyamat kapcsán felmerült vita fényében mégis új értelmezést nyert. A jogállamiság fogalma megjelenik az Egységes Európai Okmánytól a Lisszaboni Szerződésig a különböző elsődleges jogforrásokban. Külön figyelemben ugyanakkor a 2004-es csatlakozást előkészítő Amszterdami Szerződésben részesül,³ illetve az Ausztriát érintő jogállamisági aggályokat követően⁴ a Nizzai Szerződésben.⁵ A 2010-es években – egészen pontosan 2013. szeptember 4-e után – kerül ismét reflektorfénybe Viviane Reding akkori bizottsági alelnök asszony azóta is széles körben hangoztatott⁶ kifejezése alapján,

² Trócsányi László: Demokrácia és jogállamiság új kihívások előtt. *Európai Tükör*, 21. (2018), 1. 109–114. 112.

³ Dimitry Kochenov (2019): Article 7 TUE: un commentaire de la fameuse disposition «morte». *Revue des Affaires Européennes (RAE)*, 29. (2019), 1. 33–50. 39.; François Xavier Priollaud – David Siritzky: *Le Traité de Lisbonne*. Párizs, La documentation Française, 2008. 49.

⁴ Kochenov (2019) i. m. (3. lj.) 40–41.; Priollaud–Siritzky i. m. (3. lj.) 49.

⁵ Vincent Réveillère: L'État de droit: le concept au travail en droit de l'Union européenne. *Revue des Affaires Européennes (RAE)*, 29. (2019), 1. 17–32. 18.

⁶ Anastasia Iliopoulou-Penot (2019): La justification de l'intervention de l'Union pour la garantie de l'État de droit au sein des pays membres. *Revue des Affaires Européennes (RAE)*, 29. (2019), 1. 7–16. 10–13.; Kochenov i. m. (3. lj.) 34–35.

miszerint az Unió egyfajta jogállamisági krízisen („*rule of law*” *crisis*)⁷ megy keresztül, tekintettel a francia, magyar és román viszonyokra. 2017 decemberében a Bizottság, míg 2018 szeptemberében az Európai Parlament kezdeményezésére az Európai Unióról szóló szerződés (EUSZ) 7. cikk szerinti eljárás indult Lengyelország⁸ és Magyarország⁹ ellen. Egészen meglepő módon a két eljárás kapcsán a különböző érintett felek és a jogállamisági eljárás hatékonyabb alkalmazása mellett lándzsát törők pontosan ugyanazokkal a kritikákkal illetik magát az eljárást: a jogállamiság fogalma nem tisztázott, és az eljárás, illetve annak keretei túlzottan politikai természetűek. Tehát, míg – egyesek szerint – a jogállamiság jelentősége egyhangúan elfogadott, addig annak konkrét keretei, illetve gyakorlati hatásai élénk vita tárgyát képezik.¹⁰ A jogállamisági eljárást – mások szerint – későn élesítették az érintett tagállamok tekintetében, annak hatékonysága a Tanácsban megkérdőjelezendő, és nem létezik politikai akarat a jelenlegi helyzet orvosolására a tagállamok részéről,¹¹ így szükséges a tagállamok feletti ellenőrzést átvenni a jogállamiság kérdésében, vagy legalábbis elérni, hogy a tagállamok betartsák a jogállamisági normákat.¹² Az eljárás politikai jellegét még erőteljesebbé teszi az a tény, hogy a Szerződések nem ruháznak jelentős szerepet az Európai Unió Bíróságára (EUB) az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ) 269. cikke alapján. Ez utóbbi ugyanis kimondja, hogy az EUB az Európai Tanács, illetve a Tanács által az EUSZ 7. cikke alapján elfogadott jogi aktus jogszerűségének megállapítására az EUB kizárólag az Európai Tanács, illetve a Tanács megállapításával érintett tagállam kérelmére, és kizárólag az említett cikk által előírt eljárás szabályainak tiszteletben tartása tárgyában rendelkezik hatáskörrel.¹³ 2018-ban azonban nagyot fordul a világ az EUB ítélkezési gyakorlatát követően, amely alapjaiban forgatja fel az eljárást és a jogi keret politikai jellegét: kijelenthető ugyanis, hogy a tagállami jogállamiság vélt vagy tényleges sérelmei ezentúl már nemcsak egy EUSZ 7. cikk szerinti eljárás keretében kezelhetők. Az EUB azonban ezidáig nem tudta koherens módon, általános jelleggel érvényesülő tartalommal megtölteni a jogállamiság fogalmát, ez utóbbi többnyire a reaktív és sporadikus természetű beavatkozás következtében még befejezésre vár. Hogy az utolsó szó a tagállamoké vagy pedig

⁷ *Speech: The EU and the Rule of Law – What next?* European Commission. 2013. Elérhető: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_13_677 (A letöltés dátuma: 2020. 03. 03.)

⁸ Javaslat a Tanács határozata a jogállamiság Lengyel Köztársaság általi súlyos megsértése egyértelmű veszélyének megállapításáról, COM (2017) 0835 final. Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=celex:52017PC0835> (A letöltés dátuma: 2020. 03. 03.); Antoine Bailieux – Cecilia Rizcallah: Les droits fondamentaux dans l'ordre juridique de l'Union européenne. *Journal de Droit Européen (JDE)*, (2019), 9. 369–377. 369.

⁹ Az Európai Parlament 2018. szeptember 12-i állásfoglalása a Tanácsot az Európai Unióról szóló szerződés 7. cikke (1) bekezdésének megfelelően az Unió alapértékeinek Magyarország általi súlyos megsértése egyértelmű veszélyének megállapítására felszólító javaslatról [2017/2131(INL)]. Elérhető: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/02cebc81-256c-11ea-af81-01aa75ed71a1/language-hu/format-HTML> (A letöltés dátuma: 2020. 03. 03.)

¹⁰ Trócsányi i. m. (2. lj.) 112.; Brian Z. Tamanaha: *On the Rule of Law. History, Politics, Theory*. Cambridge, Cambridge University Press, 2004.; Réveillére i. m. (5. lj.) 17.

¹¹ Kochenov i. m. (3. lj.) 34–35.

¹² Réveillére i. m. (5. lj.) 19., 22.

¹³ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az EUMSZ 269. cikke nem zárja ki az EUB hatáskörét a jogállamisági eljárás más aspektusai tekintetében, amelyeket nem az EUSZ 7. cikke alapján hoztak meg az uniós intézmények (Kochenov i. m. [3. lj.] 41.).

az EUB-é lesz, az ma még erősen kérdéses. A jelen tanulmány a jogállamiság fogalma kapcsán kialakított EUB-féle ítélkezési gyakorlatot mutatja be és elemzi, ezen belül hangsúlyt fektetve különösen a jogközösség fogalmára támaszkodó 2018-as ítéletekre.

2. A jogállamiság a szerződésben: elvből érték

2.1. Történeti kitekintés

Ha nem akarunk egészen Arisztotelész¹⁴ vagy akár Albert Venn Dicey-ig¹⁵ visszanyúlni, akkor meg kell elégednünk azzal, hogy a jogállamiság már 1957-ben – azaz a Római Szerződés aláírásakor – a modern nyugat-európai gondolkodás sarokkövének számított,¹⁶ azonban kiteljesülést és jelentőséget az azt követő évtizedekben mondhatott magáénak az európai szerződésben, és így válhatott az uniós jog szerves részévé is.

Már az Egységes Európai Okmány (EEO)¹⁷ preambuluma is tartalmazott közvetett hivatkozást a jogállamiságra,¹⁸ közvetlenül azonban először a Maastrichti Szerződésben¹⁹ találkozhatunk vele elvként aposztrofálva, igaz még ott is „csupán” a preambulumban,²⁰ illetve a 2. pillért alkotó Közös kül- és biztonságpolitika kontextusában,²¹ amely megágyaz az uniós külpolitikában azóta is alkalmazandó demokrácia/emberi jogok/jogállamiság „háromszög-képnek”,²² ugyanis, ahogy Mengozzi főtanácsnok találóan megjegyezte, az emberi jogok és alapvető szabadságok tiszteletben tartásának, valamint

¹⁴ Kr. e. 384–322.

¹⁵ 1835–1922.

¹⁶ Jean Rivero – Léon Moreau: *L'État moderne peut-il être encore un état de droit?* Annales de la Faculté de droit de Liège, 1957. 67.

¹⁷ Egységes Európai Okmány HL L 169, 1987. 06. 29., 1–28. (1986. február 26-án aláírás, 1987. július 1-jén hatálybalépés).

¹⁸ „Tudatában az Európára háruló felelősségnek, hogy azon fáradozzon, hogy [...] különösképpen [...] a demokrácia és a jog, valamint az emberi jogok tiszteletben tartásának elveit kifejezésre juttassa, amelyhez oly szorosan kapcsolódnak, annak érdekében, hogy külön is hozzájáruljanak a nemzetközi béke és biztonság megőrzéséhez, az Egyesült Nemzetek alapokmánya keretében általuk tett vállalásnak megfelelően.” Egységes Európai Okmány HL L 169, 1987. 06. 29., Preambulum.

¹⁹ Maastrichti Szerződés HL C 191., 1992. 07. 29., 1–112. (1992. február 7-én aláírás, 1993. november 1-jén hatálybalépés).

²⁰ „Megerősítve elkötelezettségüket a szabadság, a demokrácia, az emberi jogok és alapvető szabadságok tiszteletben tartása és a jogállamiság elvei mellett” (általunk kiemelt).

²¹ „Les objectifs de la politique étrangère et de sécurité commune sont: [...] le développement et le renforcement de la démocratie et de l'État de droit, ainsi que le respect des droits de l'homme et des libertés fondamentales.” Maastrichti Szerződés HL C 191., 1992. 07. 29.

²² Az EUSZ 3. cikk (1) bekezdése kimondja, hogy az Unió célja az általa vallott értékek előmozdítása, az EUSZ 3. cikk (5) bekezdés értelmében az Unió védelmezi és érvényre juttatja értékeit, illetve az EUSZ 21. cikke (1) bekezdése szerint: „Az Unió nemzetközi szintű fellépése azon elvekre épül, amelyek létrehozását, fejlődését és bővítését vezérelték, és arra irányul, hogy ezek érvényesülését a világ többi részén is előbbre vigye; ezek az alapelvek a demokrácia, a jogállamiság, az emberi jogok és alapvető szabadságok egyetemes és oszthatatlan volta, az emberi méltóság tiszteletben tartása, az egyenlőség és a szolidaritás elvei, valamint az Egyesült Nemzetek Alapokmányában foglalt elvek és a nemzetközi jog tiszteletben tartása” (Iliopoulou-Penot i. m. [6. l.] 10–13.).

a „jogállamiság” elvének külső dimenziója a meggyőzősen, kezdeményezéseken és egyeztetéseken alapuló az Unió határain túlrá „exportálandó” értékeket jelent.²³

Az Amszterdami Szerződés²⁴ 6. cikk (1) bekezdése²⁵ értelmében a „jogállamiság” olyan elvet képez, amelyen az Európai Unió alapul a szabadság, a demokrácia vagy az emberi jogok és alapvető szabadságok tiszteletben tartása mellett, illetve bevezeti az úgynevezett 7. cikk szerinti eljárás „ösét” az F.1 cikkben,²⁶ amely a Nizzai Szerződésben²⁷ nyeri el jelenlegi formáját, és amely még a 6. cikk (1) bekezdésben foglalt „elvek”-re utal vissza. A 7. cikk szerinti eljárás további erősítése ugyanakkor egyfajta reakció is volt arra a politikai tehetetlenségre, amely Ausztriában Jörg Haider kormányba kerülését övezte az Európai Unióban,²⁸ és lehetővé tette az érintett uniós intézmények számára, hogy ezentúl megállapítsák, „fennáll az egyértelmű veszélye annak, hogy egy tagállam súlyosan megsérti” az Unió alapelveit, még akkor is, ha konkrétan a jogállamiság nem kerül veszélybe, hanem ha például – mint ez történt az osztrák ügy esetében – egy kormánykoalíció pusztán félelmeket vált ki²⁹ „bizonyos körökben”.³⁰ Azonban a 7. cikk szerinti eljárás bevezetésének alapvető oka a keleti bővítés perspektívájában keresendő.³¹

Ezt követően a Lisszaboni Szerződés³² az EUSZ 7. cikk szerinti jogállamisági eljárást tovább részletezi, és a jogállamiságot többé már nem elvként, hanem értékként minősíti az eljárás kapcsán, mivel az EUSZ 2. cikk szerinti „értékek”-re utal vissza. Ez utóbbi rendelkezés értelmében az Unió az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a „jogállamiság”, valamint az emberi jogok – ideértve a kisebbségekhez tartozó személyek jogait – tiszteletben tartásának értékein alapul, amelyek közösek a tagállamokban. Ezekre az értékekre utal a preambulum is és azokat a jogállamiság egyetemes értékeinek tekinti, mielőtt megerősítené a tagállami elkötelezettséget a jogállamiság „elvei” mellett. Ezek olyan elvek, amelyekre az Európai Unió Alapjogi Chartája (Charta) is utal, amikor deklarálja, hogy az Unió – többek között – a demokrácia és „jogállamiság elveire támaszkodik”. A jelenleg alkalmazandó jogállamisági eljárás különböző fázisai a következők: a) megállapították, hogy fennáll az „egyértelmű veszélye” annak, hogy egy tagállam „súlyosan” megsérti az EUSZ 2. cikkében említett értékeket, és ajánlásokat fogalmazhatnak meg az érintett tagállam számára [EUSZ 7. cikk (1) bekezdés], b) megállapították, hogy egy tagállam „súlyosan és tartósan” megsérti az EUSZ 2. cikkben említett értékeket [EUSZ 7. cikk (2) bekezdés] és c)

²³ M. Paolo Mengozzi Főtanácsnok a C-354/04. sz. Gestoras Pro Amnistia és társai kontra Tanács ügyben 2006. október 26-án ismertetett indítvány [ECLI:EU:C:2006:667] 79. pont.

²⁴ HL C 340., 1997. 11. 10., 1–144. (1997. október 2-án aláírás, 1999. május 1-jén hatálybalépés).

²⁵ „Az Unió a szabadság, a demokrácia, az emberi jogok és az alapvető szabadságok tiszteletben tartása és a jogállamiság elvein alapul, amely alapelvek közösek a tagállamokban” (általunk kiemelt).

²⁶ Gát Ákos Bence: *Küzdelem az európai szinten. A Magyarországgal szembeni „jogállamiság”-kritika feltáratlan összefüggései*. Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, 2019. 78–83.

²⁷ HL C 80, 2001. 03. 10., 1–87. (2001. február 26-án aláírás, 2003. április 1-jén hatálybalépés).

²⁸ Réveillére i. m. (5. lj.) 18.

²⁹ Priollaud–Siritzky i. m. (3. lj.) 49–50.

³⁰ Juliane Kokott Főtanácsnok a C66/18. sz. Európai Bizottság kontra Magyarország ügyben 2020. március 5-én ismertetett indítványának [ECLI:EU:C:2020:172] 3. pont.

³¹ Kochenov i. m. (3. lj.) 38–39.; Gát i. m. (26. lj.) 78–83.

³² HL C 306., 2007. 12. 17. (2007. december 13-án aláírás, 2009. december 1-jén hatálybalépés).

a b) pontban említett megállapítás szankcionálása, ideértve a Tanácsban megillető szavazati jog felfüggesztését is [EUSZ 7. cikk (3) bekezdés].

Ebben a kontextusban érdemes megemlíteni, hogy az EUSZ 2. cikkében meghatározott értékeknek – ideértve a jogállamiságot is – történő megfelelés az uniós csatlakozás előfeltétele az EUMSZ 49. cikke értelmében, tehát az is a Mengozzi Főtanácsnok által jelzett a jogállamiság külső dimenziójának részét képezi.³³

2.2. A jogállamiság mint a tagállamok közös értéke

Így a jogállamiság egy közös értéket jelent az Unió jogrendjében, és – hasonlóan a szuverenitáshoz és az alkotmányos identitáshoz – rendelkezik egy külső és egy belső dimenzióval. Kijelenthető, hogy a nemzeti alkotmányok és az uniós jogrend „alapvető értékei” azonosak,³⁴ még akkor is, ha azok konkrét jogi leképződései a tagállamok szintjén más formában jelenhetnek meg, mint például az állam és egyház viszonya vagy férfi-nő kapcsolat kérdése.³⁵ Ugyanakkor a szerződések különböző rendelkezései továbbra sem nyújtanak kapaszkodót annak megértéséhez, hogy egészen pontosan mit is kell érteni az ott bennfoglalt jogállamiság alatt, és miért kellett azt elvből értékke alakítani a jogállamisági eljárás keretében. Szemantikai vitáról van szó, vagy jelent-e jogilag effektív változást e minőségbeli transzformáció a jogállamiságból folyó követelmények kapcsán?

Olybá tűnik tehát, hogy a tagállamok úgy tekintenek a jogállamiságra, mint egy közös értékre³⁶ anélkül, hogy annak pontos jogi kereteit közösen meg tudnák határozni, így jobban illik rá a képzeletbeli idea jelző,³⁷ mint bármi más.³⁸ Ez azonban semmit sem von le népszerűségéből.³⁹ Mindazonáltal a 2010-es években a reneszánszát élő fogalomra – tekintettel a vélt vagy ténylegesen létező jogállamisági válságra – mégiscsak hasznos lenne valamilyen meghatározást alkalmazni. Az Unió vonatkozásában többek között a Velencei Bizottságának tárgybeli jelentésében találunk egy kísérletet minderre. Eszerint: „A jogállamiság fogalmát az Európai Unió olyan értelemben használja, amelynek számos jelentése van, beleértve ezekben olyan formális fogalmakat, mint a jog szupremáciája, de olyan szubsztantív fogalmakat is, mint az alapjogok tisztelete, vagy olyan EU-jogspecifikus fogalmakat, mint a jog tisztességes alkalmazásának elve, az EU-jog által biztosított jogok gyakorlásának hatékony élvezete, a jogszerű elvárás védelme,

³³ M. Paolo Mengozzi Főtanácsnok a C-354/04. sz. Gestoras Pro Amnistía és társai kontra Tanács ügyben 2006. október 26-án ismertetett indítvány [ECLI:EU:C:2006:667] 79. pont.

³⁴ M. Póiarés Maduro Főtanácsnok a C127/07. sz. Arcelor Atlantique és Lorraine és társai ügyben 2008. május 21-én ismertetett indítvány [ECLI:EU:C:2008:292] 16. pont.

³⁵ „Több európai ország alkotmánya – pl. a görög – mai napig államvallásként kezel bizonyos egyházakat. Franciaország ezzel ellentétben éppen a laicitást védi mint köztársasági berendezkedésének egyik alapját.” *Trócsányi László beszéde a Nemzeti szuverenitásunk alapkérdései című konferencián.* Debrecen, 2016. április 14. Elérhető: www.kormany.hu/hu/igazsagugyi-miniszterium/a-miniszter/beszedek-publikaciok-interjuk/trocsanyi-laszlo-beszede-a-nemzeti-szuverenitasunk-alapkerdesei-cimu-konferencian (A letöltés dátuma: 2020. 04. 02.)

³⁶ ECLI:EU:C:2008:292 i. m. (34. lj.) 16. pont.

³⁷ Laurent Pech: 'A Union Founded on the Rule of Law': Meaning and Reality of the Rule of Law as a Constitutional Principle of EU Law, *European Constitutional Law Review*, 6 (2010), 3. 359–396. 362.

³⁸ Varga Zs. András: *Eszményből bálvány? – A joguralom dogmatikája.* Budapest, Századvég, 2015.

³⁹ Tamanaha i. m. (10. lj.)

vagy éppen a külkapcsolatokban releváns korrupcióellenesség.⁴⁰ A vitás kérdések tisztázásában természetesen ez a meghatározás nem segít.

A jogállamisági eljárás keretében is hasonló a helyzet: a jogállamiság egy látszólag koncepciótlan – a tagállamok által véghezvitt – terminológiaváltáson ment keresztül a Lisszaboni Szerződés hatályba lépésével: az elv értékké alakult át. Ez az újítás nem a véletlen műve, ugyanis míg értékek alatt morális értékeket érthetünk, addig elvek alatt strukturális alkotmányos jogelvekre vagy jogi normákra is lehet asszociálni.⁴¹ Így felmerült, hogy szerencsésebb lett volna megtartani az elvekre történő hivatkozást.⁴² A jogállamiság egységes és jogi alapon történő értelmezése e változással gyengült és a tagállamokon történő számonkérése is nehezebb lett. Egy pusztán jogi tartalommal megtölthető fogalom, az elv, az értékek jogilag sikamlós, megfoghatatlan kategóriájába került tehát. Ugyanakkor, a jogállamiság alapvetően önkéntesen vállalt értékeket⁴³ kell hogy takarjon.⁴⁴

Az EUB 2018-as ítélezési gyakorlata mégis visszarántja a jogállamiság fogalmának védelmét az uniós jogi alapelvek osztályába, és enyhe túlzással a feje tetejére állítja a jogállamisági eljárást.

3. A jogközösség és a jogállamiság közötti kapcsolat kialakulása az EUB ítélezési gyakorlatában: értékből elv

Mint láttuk, a jogállamiság rendelkezik egy külső – azaz a harmadik országok tekintetében használatos – és belső – azaz az uniós tagállamok kapcsán alkalmazott – dimenzióval. Habár első látásra a belső dimenzió több izgalmat ígér, mégis érdemes a harmadik országokra vonatkozó EUB ítélezési gyakorlatot is röviden görcső alá venni.

3.1. Külső dimenzió

Egy klasszikus pénzeszközök befagyasztását érintő ügyben – a *Yanukovych*-ügyben⁴⁵ – az EUB Törvényszéknek behatóan kellett értelmeznie a jogállamiság fogalmát, aminek során érdekes, mondhatni informatív és általános jellegű következtetésekre jutott, nem pusztán a külső dimenzió tekintetében.

⁴⁰ *Report on the Rule of Law*. Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25–26 March 2011) Elérhető: [www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-e) (A letöltés dátuma: 2020. 04. 02.)

⁴¹ Armin Von Bogdandy – Jürgen Bast: *Principles of European Constitutional Law*. 1st Edition. Oxford/Hart, 2006. 9.; Pech i. m. (37. lj.) 366–367.

⁴² Pech i. m. (37. lj.) 366–367.; Kochenov i. m. (3. lj.) 39.

⁴³ Az EUB (teljes ülés) C-621/18. sz. Wightman és társai ügyben 2018. december 10-én hozott ítélet [ECLI:EU:C:2018:999] 63. pont.

⁴⁴ Varga Zs. András: *A közigazgatás és a közigazgatási jog alkotmányos alapjai*. Budapest, Dialóg Campus, 2017. 29.

⁴⁵ Az EUB T-348/14. sz. Yanukovych kontra Tanács ügyben 2016. szeptember 15-én hozott ítélete [ECLI:EU:T:2016:508].

A 2013-as ukrainai válság kapcsán a Tanács 2014. március 5-én egy határozatával befagyasztotta az ukrán állami pénzeszközök hűtlen kezeléséért felelősként azonosított személyek pénzeszközeit és gazdasági forrásait. Így a volt ukrán elnök, Viktor Fedorovics Janukovicsnak, egyik fiának, Olekszandr Viktorovics Janukovicsnak és az elnöki hivatal volt vezetőjének Andrij Kljujevnek a pénzeszközeit egy évre befagyasztották, majd a pénzeszközök befagyasztását egy évvel meghosszabbították, tekintettel arra, hogy a három érintett ukrán személy ellen az ukrán hatóságok állami pénzeszközök vagy vagyon hűtlen kezelése miatt büntetőeljárást folytattak. Ezt a tanácsi határozatot támadta meg a három érintett ukrán személy az EUB előtt mind a két időszakra vonatkozóan (2014. március 6-tól 2015. március 5-ig, illetve 2015. március 6-tól 2016. március 6-ig terjedő időszakra), és adott részben helyt a keresetnek a Törvényszék 2016. szeptember 15-én az első időszak tekintetében megfelelő bizonyítékok hiányában.⁴⁶

A második időszak kapcsán azonban a felperesi érvelés a jogállamiság kereteit feszegeti. Érvelésükben kifejtik, hogy az érintett tanácsi határozat nem az általa hivatkozott két célt – nevezetesen a jog érvényesülésének, valamint az emberi jogok tiszteletben tartásának helyreállítása és támogatása Ukrajnában – követi, sem pedig a közös kül- és biztonságpolitika EUSZ 21. cikk (2) bekezdésének *b*) pontjában kimondott más céljait (ideértve a jogállamiságot is), így kéri annak megsemmisítését. A Törvényszék azonban nem fogadja el ezt az érvelést.⁴⁷ A Törvényszék szerint ugyanis az érintett tanácsi határozat az „állami vagyon hűtlen kezelésének” bűncselekményén alapul, és amennyiben az alkalmas az érintett ország intézményi és jogi alapjainak veszélyeztetésére, nevezetesen a jogszerűség, a végrehajtó hatalom önkényessége tilalmának, a hatékony bírósági felülvizsgálat és a törvény előtti egyenlőség elvének, és végső soron a „jogállamiság” ezen országban való tiszteletben tartásának veszélyeztetésére, a tanácsi határozat megfelel az uniós jog által kitűzött céloknak, ugyanis alkalmas a „jogállamiság” veszélyeztetésére.⁴⁸

A Törvényszék releváns indokolásának központjában tehát a jogállam fogalma áll. Ennek értelmében a jogállamiság tiszteletben tartása az Unió alapjául szolgáló egyik elsődleges „érték”, amint az az EUSZ 2. cikkéből, valamint az „EU-Szerződés” és a Charta preambulumból következik. A jogállamiság tiszteletben tartása továbbá az EUSZ 49. cikke értelmében az Unióhoz való csatlakozás előfeltétele, illetve a jogállamiság fogalmát más, a „jog uralma” megfogalmazásban tartalmazza az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló, 1950. november 4-én Rómában aláírt egyezmény preambuluma is. Ezt követően – az EUB, az Emberi Jogok Európai Bíróságának (EJEB) ítélkezési gyakorlata, valamint az Európa Tanácsnak a „Joggal a Demokráciáért” Európai Bizottságon keresztül folytatott munkái alapján – nem kimerítő jellegű listát tár fel a jogállamiság fogalma kapcsán. Így a jogállam fogalmába tartozik a jogszerűségnek, a jogbiztonságnak és a végrehajtó hatalom önkényessége tilalmának elve; a független és pártatlan bíróságok; a hatékony bírósági felülvizsgálat, ideértve az alapvető jogok tiszteletben tartását és a törvény előtti egyenlőséget. A Törvényszék egyértelművé teszi, hogy ezek a jogállamiság belső dimenziójába tartoznak. Az Unió külső fellépésével

⁴⁶ Uo. 1–23., 24–35., 54. pont.

⁴⁷ Uo. 88., 119. pont.

⁴⁸ ECLI:EU:T:2016:508 i. m. (45. lj.) 97., 100., 102. pont.

összefüggésben a jogállamiság fogalmába illeszkedő elvként minősíti a Velencei Bizottság a korrupció elleni küzdelmet, amennyiben – ahogy már említettem – a korrupció végső soron a „jogállamiság” az érintett országban való tiszteletben tartásának veszélyeztetésére alkalmas.⁴⁹ Tehát a Törvényszék úgy ítélte, hogy az érintett tanácsi határozat felpereseket érintő intézkedéseit abból a célból hozták meg, hogy megszilárdítsa és erősítse a jogállamiságot Ukrajnában.⁵⁰

Érdeemes megjegyezni, hogy a Törvényszék sem tudta feloldani az EUSZ 2. cikkében „érték”-ként és a Charta preambulumban „elv”-ként aposztrofált jogállamiságot érintő eltérő terminológiát, azt nemes egyszerűséggel értéknek minősíti. Talán még ennél is figyelemreméltóbb, hogy egy általános formula vagy meghatározás helyett egy listát ad, majd annak egyik elemét – nevezetesen a korrupció elleni küzdelmet – csak abban az esetben tekinti a jogállamiság fogalmába illeszkedő elvként, amennyiben a vizsgálat tárgya alá tartozó korrupció alkalmas a „jogállamiság” az érintett országban való tiszteletben tartásának veszélyeztetésére, ezáltal szinte megkérdőjelezvén az általa összeállított lista feltétel nélküli helytállóságát.

A külső dimenzió kapcsán a Törvényszék megemlíti a Yanukovych-ügyben⁵¹ az EUSZ 49. cikkét is, amelynek értelmében az Unióhoz történő csatlakozás előfeltétele a jogállamiság tiszteletben tartása. Ezt erősíti meg az EUB teljes ülésén nemrég a *Wightman*-ügyben hozott ítélete is.⁵² A Brexit kapcsán előzetes döntéshozatali eljárás keretében hozott ítélet kimondja, hogy az Egyesült Királyság a kilépést követően az EUSZ 49. cikk szerinti eljárás alkalmazása mellett kérheti újbóli felvételét az Európai Unióba, illetve az EUSZ 49. cikkéből – amely a kilépési jogról szóló EUSZ 50. cikkel párhuzamba állítható – következik, hogy az Unió olyan államokat foglal magában, amelyek szabadon és „önként” kötelezték el magukat az EUSZ 2. cikkében, illetve a Charta preambulumban meghatározott „értékek” iránt, és ezért az uniós jog azon az alapvető előfeltevésen alapul, amely szerint minden tagállam osztozik az összes többi tagállammal az említett értékekben, és elismeri, hogy azok oszthatják ezen értékeket vele.⁵³

Ezáltal az önkéntesség nem csupán arra vonatkozik, hogy egy állam önkéntesen lép be az Unióba, hanem arra is, hogy ennek megfelelően önkéntesen vállalja a közös értékek tiszteletben tartását, ideértve a jogállamiságot is.⁵⁴ Ezt támasztja alá az ugyancsak teljes ülésen elfogadott 2014-es 2/13. sz. vélemény⁵⁵ vagy a nagytanácsi formációban hozott 2018-as *Achmea*-ítélet is, amikor az EUB egyértelművé teszi, hogy az Unió jogi

⁴⁹ Uo. 98., 99., 100. pont.

⁵⁰ Az EUB C-599/16 P. sz. Yanukovych kontra Tanács ügyben 2017. október 19-én hozott ítélet [ECLI:EU:C:2017:785] 18. pont.

⁵¹ ECLI:EU:T:2016:508 i. m. (45. lj.) 98. pont.

⁵² Az EUB (teljes ülés) C-621/18. sz. *Wightman* és társai ügyben 2018. december 10-én hozott ítélet [ECLI:EU:C:2018:999].

⁵³ Az EUB (teljes ülés) C-621/18. sz. *Wightman* és társai ügyben 2018. december 10-én hozott ítélet [ECLI:EU:C:2018:999] 55., 62. és 63. pont; Gaëlle Marti: *L'arrêt Wightman du 10 décembre 2018: la réversibilité du retrait au service de l'irréversibilité de l'intégration?* *Revue des Affaires Européennes (RAE)*, 28. (2018), 4. 729–737. 729., 732.

⁵⁴ Az EUB (nagytanács) C-619/18. sz. Bizottság kontra Lengyelország ügyben 2019. június 24-én hozott ítélete [ECLI:EU:C:2019:531] 42. pont.

⁵⁵ Az EUB (teljes ülés) 2/13. sz. az Európai Uniónak az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai egyezményhez történő csatlakozása kapcsán 2014. december 18-án hozott véleménye [ECLI:EU:C:2014:2454] 168. pont.

építménye „azon az alapvető előfeltevésen alapul, mely szerint minden tagállam osztozik az összes többi tagállammal az Unió alapjául szolgáló számos közös értékben, és elismeri, hogy azok osztják ezen értékeket vele, amint azt az EUSZ 2. cikk kimondja. Ezen előfeltevés maga után vonja és igazolja a tagállamok közötti kölcsönös bizalom fennállását ezen értékek elismerése, és így az azokat végrehajtó uniós jog tiszteletben tartása tekintetében”.⁵⁶ A kölcsönös bizalom alapja tehát a közös értékek iránti elköteleződés,⁵⁷ amelyet önkéntesen vállal egy tagállam az Unióhoz történő csatlakozásával.⁵⁸

A jogállamiság tiszteletben tartásának számonkérése így nem csak *ex ante*, hanem a csatlakozáshoz viszonyítva *ex post* tagállami magatartásra is alkalmazandó az EUSZ 7. cikke értelmében.

3.2. Belső dimenzió

3.2.1. A jogállamiság fogalma a jogközösség fogalmán keresztül értelmezendő

Mivel egy történetet nem illik a közepén kezdeni, kezdjük hát rögtön a végén. Az igazságszolgáltatás függetlenségét érintő 2018-as EUB-ítéletek⁵⁹ összekötik a jogközösség⁶⁰ elvét az igazságszolgáltatás függetlenségén keresztül a jogállamisággal, és ez utóbbi tiszteletben tartásának ellenőrzése már nemcsak a tagállamok, hanem a nemzeti bírák feladata is. Habár a jogközösség fogalma nem új – annak az EUB általi meghatározása és kiteljesítése a bírósági felülvizsgálat szerződésekből szűken meghatározott eseteknek kiszélesítése érdekében történt –, a jogállamisághoz való kötése viszont már jelentős novum és – ismételten kijelenthető – nem a véletlen műve.

A jogközösség kifejezést a *Les Verts*-ügyben⁶¹ alkalmazta először az EUB. Az azóta már klasszikussá vált bekezdés értelmében: „[A]z Európai Gazdasági Közösség jogközösség, amennyiben sem a tagállamok, sem pedig az intézmények nem mentesek annak

⁵⁶ Az EUB (nagytanács) C-284/16. sz. *Achmea* ügyben 2018. március 6-án hozott ítélet [ECLI:EU:C:2018:158] 34. pont.

⁵⁷ Az EUB (nagytanács) C-411/10. sz. *N. S. és társai* ügyben 2011. december 21-én hozott ítélet [ECLI:EU:C:2011:865] 78. pont.; Az EUB (nagytanács) C-404/15. sz. *Aranyosi és Căldăraru* ügyben 2016. április 5-én hozott ítélete [ECLI:EU:C:2016:198] 78. pont.; Az EUB C-551/15. sz. *Pula Parking* ügyben 2017. március 9-én hozott ítélet [ECLI:EU:C:2017:193] 54. pont.

⁵⁸ Az EUB (teljes ülés) C-621/18. sz. *Wightman és társai* ügyben 2018. december 10-én hozott ítélet [ECLI:EU:C:2018:999] 62., 63. pont.

⁵⁹ Az EUB (nagytanács) C-64/16. sz. *Associação Sindical dos Juizes Portugueses* ügyben 2018. február 27-én hozott ítélete [ECLI:EU:C:2018:117]; az EUB (nagytanács) C-216/18 PPU. sz. *Minister for Justice and Equality (Défaillances du système judiciaire)* ügyben 2018. július 25-én hozott ítélete [ECLI:EU:C:2018:586]; az EUB elnökének a C-619/18 R. sz. *Európai Bizottság kontra Lengyel Köztársaság* ügyben 2018. november 15-én hozott végzése [ECLI:EU:C:2018:910] vagy az EUB (nagytanács) C-619/18. R. sz. *Európai Bizottság kontra Lengyel Köztársaság* ügyben 2018. december 17-én hozott végzése [ECLI:EU:C:2018:1021].

⁶⁰ A Lisszaboni Szerződést követően a „jogközösség” (*communauté de droit*) fogalma is megváltozik, mivel az Európai Közösség Unióvá alakul át és ennek megfelelően a jogközösség pedig a kicsit erőltetett „jogi unió”-vá (*union de droit*). A jelen tanulmányban a jogközösség egyaránt utal mindkét kifejezésre.

⁶¹ Az EUB C-294/83. sz. *Les Verts* kontra *Parlement* ügyben 1986. április 23-án hozott ítélete [ECLI:EU:C:1986:166].

vizsgálata alól, hogy jogi aktusai megfelelnek-e az alkotmányos alapchartának, azaz a Szerződésnek. A Szerződés [...] teljes jogorvoslati és eljárási rendszert hozott létre, melynek célja, hogy a Bíróságra ruházza az intézmények jogi aktusai jogszerűségének felülvizsgálatát.”⁶² Így az EUB be tudta fogadni egy az Európai Parlament által elfogadott jogi aktus megsemmisítése iránti keresetet, amelyre kizárólag a szerződések értelmében nem lett volna lehetősége. Mi több, az Unió a „jogállamiságon” alapul és vezeti ebből le a teljes jogorvoslati rendszert alátámasztó érvelését az EUB 1993-ban a *Weber*-ügyben hozott ítéletében.⁶³

Mérvadó ítéleteiben az EUB azonban továbbra is a jogközösség fogalmára épít és fejleszti töretlenül ítélkezési gyakorlatát. Ennek kiemelkedő eredménye a 2008-as⁶⁴ és 2013-as⁶⁵ Kadi-ítéletek (*Kadi I* és *Kadi II* ítélet) is, amelyek a jogközösség fogalmát összekötik a közösségi vagy uniós jogrend autonómiájával. Egészen pontosan az EUB értelmezésében – a *Les Verts*-ügyben hozott ítéletben használt formulát alkalmazva⁶⁶ – egy nemzetközi szerződés nem sértheti a közösségi jogrend autonómiáját, „egy nemzetközi szerződés a Bíróság által a közösségi jogi aktusok érvényességének az alapvető jogokra tekintettel történő felülvizsgálatát ugyanis az EK Szerződésből, mint önálló jogrendszerből eredő alkotmányos garancia *jogközösségben* való kifejeződésének kell tekinteni, amelyet nemzetközi megállapodás nem sérthet” (általunk kiemelt).⁶⁷ A *Kadi I* ítéletét megerősíti és fenntartja a 2013-as *Kadi II* ítélet, amikor kijelenti, hogy „semmilyen fejlődés – amely igazolhatná a Bíróságnak a *Kadi* ítéletben megerősített megoldása megkérdőjelezését – nem következett be azon különböző körülményekben, amelyek az említett ítélet[ben] [...] ezt a megoldást támasztják alá, és amelyek lényegében arra az alkotmányos garanciára vonatkoznak, amelyet egy jogi unióban [...] valamennyi uniós jogi aktus – beleértve a valamely nemzetközi jogi aktust végrehajtó jogi aktust, ahogy a jelen esetben is – jogszerűségének az Unió által biztosított alapvető jogokra tekintettel történő bírósági felülvizsgálata testesít meg”.⁶⁸ Tehát a jogközösség fogalma szintet lépett és ezentúl már nemcsak az uniós jogi aktusok felülvizsgálatát hivatott biztosítani, hanem az alapvető jogok és általános jogelvek védelmét is, és ez rendszeresen megjelenik ezután az EUB ítélkezési gyakorlatában: „[A]z Unió olyan jogi unió, amelyben az intézmények minden aktusa felülvizsgálat alá esik a tekintetben, hogy az különösen

⁶² Uo. 23. pont.

⁶³ Az EUB C-314/91. sz. *Weber kontra Parlament* ügyben 1993. március 23-án hozott ítélete [ECLI:EU:C:1993:109] 8. pont. „[T]he European Economic Community is based on the rule of law, inasmuch as neither its Member States nor its institutions can avoid a review of the question whether the measures adopted by them are in conformity with the basic constitutional charter, the Treaty, which established a complete system of legal remedies and procedures designed to permit the Court of Justice to review the legality of measures adopted by the institutions” (általunk kiemelt).

⁶⁴ Az EUB (nagytanács) C-402/05 P. sz. *Kadi és Al Barakaat International Foundation kontra Tanács és Bizottság* ügyben 2008. szeptember 3-án hozott ítélete [ECLI:EU:C:2008:461].

⁶⁵ Az EUB (nagytanács) C-584/10 P. sz. *Bizottság és társai kontra Kadi* ügyben 2013. július 18-án hozott ítélete [ECLI:EU:C:2013:518].

⁶⁶ ECLI:EU:C:2008:461 i. m. (64. lj.) 281. pont.

⁶⁷ ECLI:EU:C:2008:461 i. m. (64. lj.) 316. pont.

⁶⁸ ECLI:EU:C:2013:518 i. m. (65. lj.) 66. pont.

a Szerződésekkel, az általános jogelvekkel, valamint az alapvető jogokkal összeegyeztethető-e.”⁶⁹

A jogállamiság fogalmát és a jogállamisági eljárás kezdeményezésének jogkövetkezményeit a 2018-ban hozott ASJP-⁷⁰ és LM-⁷¹ ítéletek pontosítják, és adnak új elánt a kérdéskörnek – ismét – a jogközösség fogalmán keresztül. Az EUB így az európai elfogatóparancs és az igazságszolgáltatás függetlensége tekintetében felmerült előzetes döntéshozatali kérdések keretében tudta ítélkezési gyakorlatát továbbfejleszteni.

3.2.2. Associação Sindical dos Juízes Portugueses ügy

Az ASJP-ügy háttere, hogy a portugál jogalkotó 2014 októberétől ideiglenes jelleggel csökkentette a tisztségviselők és a közszférában feladatot ellátó személyek, ideértve a Tribunal de Contas (számvevőszék) bírait is, javadalmazásának összegét. A portugál bírák szakszervezete (*Associação Sindical dos Juizes Portugueses*) és a számvevőszék (*Tribunal de Contas*) között folyamatban lévő eljárásban a portugál legfelsőbb közigazgatási bíróság (*Supremo Tribunal Administrativo*) lényegét tekintve a következő kérdésre keres választ: vajon „az EUSZ 19. cikk (1) bekezdésének második albekezdését akként kell-e értelmezni, hogy a bírói függetlenség elvével ellentétes az olyan, túlzott költségvetési hiány megszüntetésére irányuló, feltétlenül érvényesítendő követelményekhez és egy uniós pénzügyi támogatási programhoz kapcsolódó, bércsökkentést célzó általános intézkedéseknek, mint amelyek az alapügy tárgyát képezik, a tagállami igazságszolgáltatási szervek tagjai tekintetében történő alkalmazása”.⁷²

Innovatív kérdés, innovatív válasz. Az EUB értelmezésében a nemzeti bíróságok felépítésének ellenőrzése az Unió feladata, hogy garantálni tudja az igazságszolgáltatás függetlenségét, amely a jogállamiság részét képezi, és a bíróság levezetésének alapja ismételten az az alapfelvetés, miszerint az Unió „jogi Unió”, azaz jogközösség.⁷³

Az EUB tehát azzal kezdi értékelését, hogy az Unió olyan „jogi unió”,⁷⁴ amelyben a jogalanyoknak joguk van ahhoz, hogy az EUMSZ 288. cikke szerinti uniós jogi aktusok velük szemben történő alkalmazására vonatkozó bármely határozat vagy egyéb

⁶⁹ Az EUB (nagytanács) C-426/16. sz. Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties Provincie Antwerpen és társai ügyben 2018. május 29-én hozott ítélet [ECLI:EU:C:2018:335] 38. pont; (Stéphanie Wattier: Arrêt « Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties »: l'obligation d'effectuer l'abattage rituel dans un abattoir agréé au regard du droit à la liberté de religion. *Journal de Droit Européen (JDE)*, (2018), 10. 385–387. 387.; Az EUB (nagytanács) C-583/11 P. sz. Inuit Tapiriit Kanatami és társai kontra Parlament és Tanács ügyben 2013. október 13-án hozott ítélet [ECLI:EU:C:2013:625] 91. pont.; Az EUB (nagytanács) C-362/14. sz. Schrems ügyben 2015. október 6-án hozott ítélet [ECLI:EU:C:2015:650] 60. pont.; Az EUB (nagytanács) C-274/12 P. sz. Telefónica kontra Bizottság ügyben 2013. december 19-én hozott ítélet [ECLI:EU:C:2013:852] 56. pont.

⁷⁰ ECLI:EU:C:2018:117 i. m. (59. lj.); Adam Stanislas – Peter Van Elsuwege: L'exigence d'indépendance du juge, paradigme de l'Union européenne comme union de droit. *Journal de Droit Européen (JDE)*, (2018), 9. 334–342.

⁷¹ ECLI:EU:C:2018:586 i. m. (59. lj.); Stanislas – Van Elsuwege i. m. (70. lj.) 334.

⁷² ECLI:EU:C:2018:117 i. m. (59. lj.) 7–9., 11–18., 27. pont.

⁷³ Uo. 27–52. pont.

⁷⁴ Lásd a jelen tanulmány 59. lábjegyzetét: ECLI:EU:C:2018:117; ECLI:EU:C:2018:586; ECLI:EU:C:2018:910; ECLI:EU:C:2018:1021.

nemzeti jogi aktus jogszerűségét bíróság előtt vitassák, illetve az uniós jog tiszteletben tartásának biztosítására irányuló hatékony bírósági felülvizsgálatnak magának a fennállása a jogállamiság létének velejárója.⁷⁵ Ezt követően az EUB összeköti a jogállamiságot az EUSZ 19. cikk (1) bekezdése második albekezdésével – amely kimondja, hogy a tagállamok megteremtik azokat a jogorvoslati lehetőségeket, amelyek az uniós jog által szabályozott területeken a hatékony jogvédelem biztosításához szükségesek –, illetve az EUSZ 4. cikk (3) bekezdésének első albekezdésében foglalt lojális együttműködés elvével. Ítéletében az EUB kimondja, hogy „az EUSZ 19. cikk, amely az EUSZ 2. cikkben kimondott jogállamiság értékét konkretizálja, az uniós jogrendben a bírósági felülvizsgálat biztosításának feladatát nem egyedül a Bíróságra, hanem a nemzeti bíróságokra is ruházza” (általunk kiemelt). A nemzeti bíróságok az EUB-val „együttműködve közösen rájuk ruházott feladatot töltenek be annak érdekében, hogy a Szerződés alkalmazása és értelmezése során biztosítsák a jog tiszteletben tartását”.⁷⁶ A tagállamoknak kell biztosítaniuk, a lojális együttműködés elve alapján, hogy jogorvoslati rendszerükben, az uniós jog hatálya alá tartozó területeken az uniós jog értelmében vett „bíróságnak” minősülő fórumok teljesítik a hatékony bírói jogvédelem követelményeit.⁷⁷ Az EUB kiemeli, hogy a nemzeti bíróságok függetlensége különösen alapvető azon igazságügyi együttműködési rendszer megfelelő működése szempontjából, amelyet az EUMSZ 267. cikkben előírt előzetes döntéshozatali mechanizmus megtestesít.⁷⁸

Így az igazságszolgáltatás megszervezése részben kikerült a tagállamok kezéből,⁷⁹ mivel a nemzeti bírák nemcsak nemzeti jogot, hanem uniós jogot is alkalmaznak, és ebből adódóan a függetlenségük az uniós jog részét képezi, illetve nem utolsósorban a hatékony jogvédelmet biztosító nemzeti jogorvoslati rendszer a „jogállamiság létének velejárója”⁸⁰ és a „jogállamiság értékét konkretizálja”.⁸¹ A jogállamiság tehát érték, azonban a jogalanyok uniós jogból eredő jogai hatékony bírói védelmének elve „uniós jogi alapelv”-et képez.⁸² Így egy alapelv védi a jogállamiságot mint értéket, amennyiben az konkrétan kötődik egy az elsődleges jogforrásban megjelölt kötelezettséghez.

3.2.3. Minister for Justice and Equality ügy

Nem kevésbé tanulságos az ugyancsak 2018-as LM-ügyben született ítélet is, ami nem is feltétlenül a jogállamiság fogalma kapcsán, hanem inkább a jogállamisági eljárás tekintetében tud említésre méltó újdonsággal szolgálni, és nem mellesleg – igaz még csak közvetetten, de – először foglal állást egy folyamatban lévő jogállamisági ügyben. Az előzetes döntéshozatali kérdésre adott válaszában az EUB a kölcsönös bizalom elvére, a jogállamiságra és az igazságszolgáltatás függetlenségére vonatkozó ítélkezési

⁷⁵ ECLI:EU:C:2018:117 i. m. (59. lj.) 31., 36. pont.

⁷⁶ Uo. 32–33. pont.

⁷⁷ Uo. 37., 40–41. pont.

⁷⁸ Uo. 43. pont.

⁷⁹ Az EUSZ 4. cikk (2) bekezdése és 5. cikke, illetve az EUMSZ 3., 4. és 6. cikke ellenére.

⁸⁰ ECLI:EU:C:2018:117 i. m. (59. lj.) 36. pont.

⁸¹ ECLI:EU:C:2018:117 i. m. (59. lj.) 32. pont.

⁸² Uo. 35. pont.

gyakorlatát tudta pontosítani a Lengyelországgal szemben elindított jogállamisági eljárás keretében.

LM lengyel állampolgárral szemben tiltott kábítószer-kereskedelem miatt indított büntetőeljárás lefolytatása céljából a lengyel bíróságok három európai elfogatóparancsot bocsátottak ki a 2002/584/IB kerethatározat alapján.⁸³ A 2017. május 5-én Írországból letartóztatott terhelt nem egyezett bele a lengyel hatóságoknak történő átadásba tekintettel arra, hogy a lengyel igazságügyi rendszer reformját követően – meglátása szerint – fennáll a veszélye annak, hogy Lengyelországban nem fog tisztességes eljárásban részesülni. Az ügyben eljáró ír felsőbíróság (*High Court*) arra várt választ az EUB-tól, hogy az olyan átadás iránti kérelem esetén, amely a keresett személy tisztességes eljáráshoz való alapvető jogának sérelmével járhat, az elbírálásra hivatott végrehajtó igazságügyi hatóságnak meg kell-e állapítania az *Aranyosi és Căldăraru*-⁸⁴ ítéletnek megfelelően egyrészt azt, hogy a lengyel igazságszolgáltatási rendszer hiányosságai miatt fennáll ezen alapvető jog sérelmének valós veszélye, másrészt pedig azt, hogy az érintett személy ki van-e téve e veszélynek, vagy pedig elegendő, ha megállapítja a lengyel igazságügyi rendszer hiányosságait, anélkül hogy értékelnie kellene, hogy az érintett személy annak ténylegesen ki lenne-e téve. Az ír felsőbíróság továbbá arra is választ várt az EUB-tól, hogy milyen információkat és garanciákat kell adott esetben beszereznie a kibocsátó igazságügyi hatóságtól ahhoz, hogy kizárhassa e veszély fennállását.⁸⁵

Válaszában az EUB kifejtette, hogy a tagállamok közötti kölcsönös bizalom elve, mind pedig a köztük fennálló kölcsönös bizalmon alapuló kölcsönös elismerés elve mindegyik tagállamtól megköveteli, hogy – „kivételes körülményektől eltekintve” – úgy tekintse, hogy az összes többi tagállam tiszteletben tartja az uniós jogot, és különösen az uniós jog által elismert alapvető jogokat, így – „a kivételes esetektől eltekintve” – a tagállamok nem vizsgálhatják meg, hogy egy másik tagállam a konkrét esetben ténylegesen tiszteletben tartotta-e az Unió által biztosított alapvető jogokat.⁸⁶ Az *Aranyosi és Căldăraru*-ügyben hozott ítéletében az EUB azonban kimondta, hogy amennyiben fennáll az embertelen vagy megalázó bánásmódban részesítés tényleges veszélye a fogvatartási körülmények vonatkozásában,⁸⁷ akkor az érintett európai elfogatóparancs végrehajtását el kell halasztani.⁸⁸ A konkrét veszély felmérésére az EUB egy kétlépcsős tesztet állított fel: először a) a végrehajtó igazságügyi hatóságnak meg kell állapítania, hogy a kibocsátó államban fennáll az embertelen vagy megalázó bánásmód valós veszélye, mégpedig a rendszerszintű hiányosságok okán, másodsor b) ezen igazságügyi hatóságnak meg

⁸³ A 2009. február 26i 2009/299/IB tanácsi kerethatározattal (HL L 81., 24. o.) módosított, az európai elfogatóparancsról és a tagállamok közötti átadási eljárásokról szóló, 2002. június 13i 2002/584/IB tanácsi kerethatározat (HL L 190., 1. o.; magyar nyelvű kiadás 19. fejezet, 6. kötet, 34.) (kerethatározat).

⁸⁴ ECLI:EU:C:2016:198 i. m. (57. lj.) 98. pont: „Amennyiben a kerethatározat 15. cikk (2) bekezdése értelmében szolgáltatott információk, valamint a végrehajtó igazságügyi hatóság rendelkezésére álló bármely más információ alapján ez a hatóság azt állapítja meg, hogy az európai elfogatóparancsral érintett személy tekintetében fennáll [...] az embertelen vagy megalázó bánásmódban részesítés tényleges veszélye, ezen elfogatóparancs végrehajtását el kell halasztani, de nem lehet megszüntetni.”

⁸⁵ ECLI:EU:C:2018:586 i. m. (59. lj.) 14–25. pont.

⁸⁶ ECLI:EU:C:2018:586 i. m. (59. lj.) 36., 37. pont.

⁸⁷ ECLI:EU:C:2016:198 i. m. (57. lj.) 34. pont.

⁸⁸ Uo. 98. pont.

kell győződni arról, hogy komoly és bizonyítékokkal alátámasztott okokból vélelmezhető, hogy az európai elfogatóparanccsal érintett személy ennek a veszélynek ki lenne téve.⁸⁹ Így az ír legfelső bíróság kérdése arra irányul, hogy az *Aranyosi és Căldăraru*-ügyben hozott ítéletet lehet-e alkalmazni nemcsak a fogvatartási körülményekre, hanem az igazságszolgáltatási rendszer függetlensége – azaz a jogállamiság megsértése – kapcsán is.

Az EUB nem meglepő módon alkalmazza válaszában az *ASJP*-ügyben kialakított gyakorlatát az igazságszolgáltatás függetlensége és a jogállamiság egymás közötti kapcsolatának megerősítésével.⁹⁰ Emellett megerősíti az *Aranyosi és Căldăraru*-ítéletben kidolgozott kétlépcsős teszt alkalmazását is, amikor kimondja, hogy a végrehajtott igazságügyi hatóságnak először is a kibocsátó tagállam igazságszolgáltatási rendszerének működésére vonatkozó objektív, megbízható, pontos és kellően aktuális adatokra támaszkodva értékelnie kell, hogy fennáll-e annak valós veszélye, hogy az említett állam bíróságainak függetlenségét érintő rendszerszintű vagy általános hiányosságok okán sérül a tisztességes eljáráshoz való alapvető jog. E tekintetben a Bizottság által az EUSZ 7. cikk (1) bekezdése alapján a Tanácshoz intézett indokolással ellátott javaslatban szereplő információk „különösen releváns tényezők”-nek bizonyulnak ezen értékelés szempontjából.⁹¹ Nem mellékes körülmény az sem, hogy az EUB az EUSZ 2. cikkében meghatározott értékeket elvnek aposztrofálja, illetve a jogállamiságra is mint elvként és nem pedig értéként hivatkozik már az *LM*-ügyben.⁹²

3.2.4. LM- és ASJP-ügy értékelése

Érdemes kiemelni, hogy mind az *ASJP*-, mind az *LM*-ügy eredményeként a nemzeti bíróságok tehát két szinten jelennek meg ezentúl a jogállamiság fogalma és a jogállamisági eljárás kapcsán: először is szerepük, létezésük a jogállamiság komponense vagy, ha jobban tetszik, a jogállamiság letéteményese, illetve a többi tagállam igazságszolgáltatásának függetlenségét hivatottak felügyelni és azt akár konkrét esetekben értékelni is.

A jogállam fogalmának értékelése szempontjából a lengyel igazságszolgáltatás függetlenségét firtató konkrét bizottsági kötelezettségszegési eljárásra adott EUB-ítéletek⁹³ nem tartalmazzak nívumot, hacsak azt nem, hogy a 2012-es részben hasonló magyar ügyben⁹⁴ a kérdést az EUB még nem a jogállamiság prizmáján, hanem a hátrányos megkülönböztetés alapján szemlélte, amikor kimondta, hogy a magyar bírókra vonatkozó nyugdíjkorhatár leszállítása életkoron alapuló, nem igazolható hátrányos

⁸⁹ Uo. 91–94. pont.

⁹⁰ ECLI:EU:C:2018:586 i. m. (59. lj.) 49–54. pont.

⁹¹ Uo. 61. pont.

⁹² Uo. 70–72. pont.

⁹³ ECLI:EU:C:2018:910 i. m. (59. lj.); ECLI:EU:C:2018:1021 i. m. (59. lj.); ECLI:EU:C:2019:531 i. m. (54. lj.)

⁹⁴ Az EUB C-286/12. sz. Bizottság kontra Magyarország ügyben 2012. november 6-án hozott ítélete [ECLI:EU:C:2012:687].

megkülönböztetésnek minősül, azaz nem az elsődleges, hanem másodlagos jogforrásra⁹⁵ alapozta ítéletét.⁹⁶ A két ítélet közötti különbség – mondani sem kell – figyelemreméltó.

Az EUB tehát 2018-ban 5 hónap leforgása alatt a jogközösség fogalma alapján jelentősen kiszélesítette a jogállam fogalmát, azt lényegében – még ha nem is általános érvennyel – de vitán felül állóan jogi tartalommal töltötte meg, és adta az európai bírák kezébe az alapvetően tagállami kompetenciának számító értékelés lehetőségét. Így ezentúl nemcsak a tagállamok, hanem az EUB vagy akár a nemzeti bírák is hozhatnak olyan döntéseket, amelyekben a jogállam tagállami tiszteletben tartása kapcsán foglalhatnak állást.

Ez azonban hihetetlen felelősség elé is állítja a bírákat, ugyanis ezentúl, amikor a lényegében nemzeti kompetencia körébe tartozó igazságszolgáltatás rendszere kapcsán hoznak ítéletet, akkor minden egyes ügyben fennáll annak a kockázata, hogy az adott tagállami hiányosság kimondásával lényegében az adott tagállam jogállamiságának való megfelelést veszi górcső alá, és állítja akár pellengérré a tagállamot – még ha *expressis verbis* ez nem is jelenik meg az ítéletben.

A teljesség igénye nélkül három – a közelmúltban hozott – ítélettel szemléltetnénk ezt a tendenciát. 2018. október 4-én az EUB először tört pálcát egy tagállam fölött, amiért annak bírósága (egészen konkrétan a francia államtanács) nem tartotta tiszteletben az EUMSZ 267. cikke alapján előzetes döntéshozatal iránti kérelem előterjesztési kötelezettségét.⁹⁷ Mint láttuk, a jogállamiság részét képező nemzeti bíróságok függetlensége „különösen alapvető” azon igazságügyi együttműködési rendszer megfelelő működése szempontjából, amelyet az EUMSZ 267. cikkben előírt előzetes döntéshozatali mechanizmus megtestesít,⁹⁸ ugyanis „a Szerződésekkel létrehozott bírósági rendszer sarokkövét az EUMSZ 267. cikkben szereplő előzetes döntéshozatali eljárás alkotja, amely a bírák közötti párbeszédnek a Bíróság és a tagállami bíróságok közötti létrehozatalával az uniós jog egységes értelmezésének biztosítására irányul, lehetővé téve ezáltal az uniós jog teljes érvényesülésének és autonómiájának, valamint végső soron a Szerződésekkel létrehozott jog sajátos jellegének biztosítását”.⁹⁹ Egy másik ügycsoportban a Bíróságnak a nemzeti ügyészségek függetlenségéről kellett állást foglalnia, és az európai elfogatóparancs végrehajtása kontextusában született előzetes döntéshozatali kérdésre 2019-ben az EUB kimondta, hogy a német ügyészségek nem nyújtják a végrehajtó hatalomtól való függetlenség kellő garanciáját ahhoz, hogy európai elfogatóparancsot bocsáthassanak

⁹⁵ A foglalkoztatás és a munkavégzés során alkalmazott egyenlő bánásmód általános kereteinek létrehozásáról szóló, 2000. november 27-i 2000/78/EK tanácsi irányelv (HL L 303., 16.; magyar nyelvű különkiadás 5. fejezet, 4. kötet, 79.).

⁹⁶ ECLI:EU:C:2012:687 i. m. (94. lj.) 81. pont.

⁹⁷ Kecsmár, Krisztián (2018): L'affrontement des courants pédagogiques débouchant sur la précision des conditions de recevabilité des recours en annulation à l'encontre d'actes réglementaires et de la notion d'activité économique en matière d'enseignement public/privé. *Revue des Affaires Européennes (RAE)*, (2018), 4. 747–757. 753.; Az EUB C-416/17. sz. Bizottság kontra Franciaország (Précompte mobilier) ügyben 2018. október 4-én hozott ítélete [ECLI:EU:C:2018:811].

⁹⁸ ECLI:EU:C:2018:117 i. m. (59. lj.) 43. pont.

⁹⁹ ECLI:EU:C:2014:2454 i. m. (55. lj.) 176. pont, vagy egy újabb példa kedvéért az EUB (nagytanács) C-558/18. sz. Miasto Łowicz ügyben 2020. március 26-án hozott ítélet [ECLI:EU:C:2020:234] 55. pont.

ki.¹⁰⁰ Ennél még váratlanabb fordulatokban bővelkedett egy nemrég született ítélet, amelyre 6 évet kellett várni, és a nagytanácsi formáció ellenére még sajtóközleményre sem találtatott érdemesnek. A spanyol központi adóügyi közigazgatási bíróság (*Tribunal Económico-Administrativo Central, TEAC*) 2014 áprilisában előzetes döntéshozatali kérdéssel élt a Bíróság felé állami támogatás témában. A 2020. január 21-i *Banco Santander* ítéletében az EUB azonban a spanyol központi adóügyi közigazgatási bíróság bíráinak elmozdítására vonatkozó szabályok elemzését követően arra jutott, hogy a TEAC nem tekinthető független bírósági fórumnak, így az előzetes döntéshozatali kérdést nem fogadta be.¹⁰¹

4. Következtetések

Az EUB ítélkezési gyakorlatának a koherencia nem mindig természetes velejárója,¹⁰² azonban az *ASJP*- és *LM*-ügyekben hozott ítéletek tudatosságra utalnak az EUB részéről¹⁰³ és a Lenaerts-éra legfontosabb örökségét fogják képezni egyesek szerint.¹⁰⁴

Azonban érdemes más szempontok alapján is értékelni a 2018-as ítéleteket ehhez azonban vissza kell nyúlni a jogállamisági eljárás geneziséhez és az eljárást övező meglepő tudományos konszenzushoz. Az értékelés kiinduló pontja tehát, hogy az EUSZ 7. cikke alapvetően *lex imperfecta*, többek között egy olyan politikai körülmény hatására született, amelyhez hasonló alig több mint másfél évtized után már semmilyen értékelhető reakciót nem váltott ki az európai partnerekből,¹⁰⁵ illetve igenis az a körülmény, hogy az EUSZ 2. cikke értékekre utal. Ezek az értékek azonban nem az egyes tagállamok saját alkotmányosságválaszainak leegyszerűsített közös, hanem a hatalomgyakorlás mikéntjére adott válaszok egyes megközelítéseinek egyesített halmaza.¹⁰⁶ Ennek a közöshalmaznak az egyik eleme a jogállamiság, amelynek történelmi gyökerei tehát teljesen különbözőek például Franciaországban (konstitucionalizmus), az Egyesült Királyságban (*rule of law* – joguralom) vagy Németországban (*Rechtstaat* – jogállam). Egy értéket alaphelyzetben sem könnyű általános tartalommal megtölteni Uniós szinten, nemhogy még, akkor amikor a különböző tagállamok alkotmányai alapján különbözően tekintenek az adott értékre vonatkozó fogalomra. Az EUSZ 7. cikk szerinti eljárás születése politikai szükséglet volt ugyanúgy, mint annak alkalmazása. Ebből kifolyólag az eljárás és annak bizonyos elemeinek megtöltése jogilag megfogható tartalommal legjobb esetben egy hibrid masszává tudja azt alakítani, de teljes mértékben a jog talajára

¹⁰⁰ Az EUB (nagytanács) C-508/18. sz. OG (Parquet de Lübeck) ügyben 2019. május 27-én hozott ítélete [ECLI:EU:C:2019:456].

¹⁰¹ Az EUB (nagytanács) C-274/14. sz. Banco de Santander ügyben 2020. január 21-én hozott ítélete [ECLI:EU:C:2020:17].

¹⁰² Kecsmár, Krisztián: Le Président de la République de Hongrie n'est pas un citoyen comme les autres? *Revue de l'Union Européenne*, (2014), 581. 485.

¹⁰³ Kochenov i. m. (3. lj.) 37.; Koen Lenaerts: EU citizenship and the European Court of Justice's 'stone-by-stone' approach. *International Comparative Jurisprudence*, 1. (2015), 1. 1.

¹⁰⁴ Kochenov i. m. (3. lj.) 37.

¹⁰⁵ Ausztriában 2017. december 18. és 2019. május 20. között hasonló kormánykoalíció kormányzott, mint 2000 és 2002 között, amely kiváltotta akkor az uniós partnerek kritikáját.

¹⁰⁶ Varga Zs. (2017) i. m. (44. lj.) 32.

állítani már nem vagy még nem. Nem fogja tudni feloldani azt az alapvetően zavarba ejtő ellentétet sem, miszerint az EUMSZ 269. cikk értelmében a jogállamiság kapcsán az EUSZ 7. cikk szerinti eljárás keretében hozott tanácsi döntés ellen nem lehet érdemben jogorvoslattal élni az EUB előtt. Az *ASJP*-ítéleten alapuló a különböző lengyel igazságügyet érintő ítéletek nyújtják a legjobb példát arra, hogy a kérdés összekötése a jogállamiság fogalmával semmit nem változtat azon a tényen, hogy pusztán az uniós jog alapján, illetve a Bizottság által kezdeményezett kötelezettségszegési eljárás eredményeként az ügy megnyugtatóan kezelhető minden tagállam tekintetében anélkül, hogy azt feltétlenül a jogállamiság prizmáján keresztül kellene szemlélni. Ezt támasztja alá, hogy a 2012-es magyar igazságszolgáltatási ügyet is ez alapján rendezték, míg az *ASJP*-ítélet szerinti megoldás felveti az *ultra vires* kompetenciaelvonás problémáját. Ez utóbbi aspektus az *LM*-ügyben még erőteljesebben jelenik meg, a nemzeti bíróságok általi ellenőrzés gyakorlatban életidegennek tűnik, és a kölcsönös elismerés elve szükítésének dezintegrációs hatásai által okozott probléma nem új keletű.¹⁰⁷

A 2018-as ítéletek egyértelműen jogi térbe helyezik tehát a jogállamiság fogalmát a hatékony jogvédelem biztosítása kapcsán és annak védelmét, illetve azok az igazságszolgáltatás függetlensége kérdésére fókuszálnak, és habár jelentőségük megkérdőjelezhetetlen, a jogállamiság általános fogalom meghatározása továbbra is várat magára.

Felhasznált irodalom

- Baillieux, Antoine – Rizcallah, Cecilia: Les droits fondamentaux dans l'ordre juridique de l'Union européenne. *Journal de Droit Européen (JDE)*, (2019), 9. 369–377.
- Gát Ákos Bence: *Küzdelem az európai szintéren. A Magyarországgal szembeni „jogállamiság”-kritika feltáratlan összefüggései*. Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, 2019.
- Iliopoulou-Penot, Anastasia: La justification de l'intervention de l'Union pour la garantie de l'État de droit au sein des pays membres. *Revue des Affaires Européennes (RAE)*, 29. (2019), 1. 7–16.
- Kecsmár, Krisztián: Le Président de la République de Hongrie n'est pas un citoyen comme les autres? *Revue de l'Union Européenne*, (2014), 581. 479–485.
- Kecsmár Krisztián: A bizalmatlanság ereje. *Európai Tükör*, (2018), 1. 5–6.
- Kecsmár, Krisztián: L'affrontement des courants pédagogiques débouchant sur la précision des conditions de recevabilité des recours en annulation à l'encontre d'actes réglementaires et de la notion d'activité économique en matière d'enseignement public/privé. *Revue des Affaires Européennes (RAE)*, 28. (2018), 4. 747–757.
- Kochenov, Dimitry: Article 7 TUE: un commentaire de la fameuse disposition «morte». *Revue des Affaires Européennes (RAE)*, 29. (2019), 1. 33–50.
- Lenaerts, Koen: EU citizenship and the European Court of Justice's 'stone-by-stone' approach. *International Comparative Jurisprudence*, 1. (2015), 1. 1–10. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.icj.2015.10.005>

¹⁰⁷ Kecsmár Krisztián: A bizalmatlanság ereje. *Európai Tükör*, (2018), 1. 5–6.

- Marti, Gaëlle: L'arrêt Wightman du 10 décembre 2018: la réversibilité du retrait au service de l'irréversibilité de l'intégration? *Revue des Affaires Européennes (RAE)*, 28. (2018), 4. 729–737.
- Pech, Laurent: 'A Union Founded on the Rule of Law': Meaning and Reality of the Rule of Law as a Constitutional Principle of EU Law. *European Constitutional Law Review*, 6. (2010), 3. 359–396. DOI: <https://doi.org/10.1017/s1574019610300034>
- Priollaud, FrançoisXavier – Siritzky, David: *Le Traité de Lisbonne*. Párizs, La documentation Française, 2008.
- Réveillère, Vincent: L'État de droit: le concept au travail en droit de l'Union européenne. *Revue des Affaires Européennes (RAE)*, 29. (2019), 1. 17–31.
- Rivero, Jean – Moreau, Léon: *L'État moderne peut-il être encore un état de droit?* Annales de la Faculté de droit de Liège, 1957.
- Stanislas, Adam – Elsuwege, Peter Van: L'exigence d'indépendance du juge, paradigme de l'Union européenne comme union de droit. *Journal de Droit Européen (JDE)*, (2018), 9. 334–342.
- Tamanaha, Brian Z.: *On the Rule of Law. History, Politics, Theory*. Cambridge, Cambridge University Press, 2004. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511812378>
- Trócsányi, László: Demokrácia és jogállamiság új kihívások előtt. *Európai Tükör*, 21. (2018), 1. 109–114.
- Trócsányi László beszéde a Nemzeti szuverenitásunk alapkérdései című konferencián. Debrecen, 2016. április 14. Elérhető: [www.kormany.hu/hu/igazsagugyi-miniszterium/adminisztrator/beszede-dek-publikaciok-interjuk/trocsanyi-laszlo-beszede-a-nemzeti-szuverenitasunk-alapkerdesei-cimu-konferencian](http://www.kormany.hu/hu/igazsagugyi-miniszterium/adminisztrator/ beszede-dek-publikaciok-interjuk/trocsanyi-laszlo-beszede-a-nemzeti-szuverenitasunk-alapkerdesei-cimu-konferencian) (A letöltés dátuma: 2020. 04. 02.)
- U2: Stay, Zooropa, Universal, 1993.
- Varga Zs. András: *A közigazgatás és a közigazgatási jog alkotmányos alapjai*. Budapest, Dialóg Campus, 2017.
- Varga Zs. András: *Eszményből bálvány? – A joguralom dogmatikája*. Budapest, Századvég, 2015.
- Von Bogdandy, Armin – Bast, Jürgen: *Principles of European Constitutional Law*. 1st Edition. Oxford/Hart, 2006. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-540-37720-7_1
- Wattier, Stéphanie: Arrêt « Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties »: l'obligation d'effectuer l'abattage rituel dans un abattoir agréé au regard du droit à la liberté de religion. *Journal de Droit Européen (JDE)*, (2018), 10. 385–387.

Internetes források

- Report on the Rule of Law*. Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25–26 March 2011) Elérhető: [www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-e) (A letöltés dátuma: 2020. 04. 02.)
- Speech: The EU and the Rule of Law – What next?* 2013. Elérhető: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_13_677 (A letöltés dátuma: 2020. 03. 03.)

Jogi források

2000. november 27-i 2000/78/EK tanácsi irányelv a foglalkoztatás és a munkavégzés során alkalmazott egyenlő bánásmód általános kereteinek létrehozásáról
- Az EUB C-286/12. sz. *Bizottság kontra Magyarország* ügyben 2012. november 6-án hozott ítélete [ECLI:EU:C:2012:687]
- Az EUB C-294/83. sz. *Les Verts kontra Parlement* ügyben 1986. április 23-án hozott ítélete [ECLI:EU:C:1986:166]
- Az EUB C-314/91. sz. *Weber kontra Parlement* ügyben 1993. március 23-án hozott ítélete [ECLI:EU:C:1993:109]
- Az EUB C-416/17. sz. *Bizottság kontra Franciaország (Précompte mobilier)* ügyben 2018. október 4-én hozott ítélete [ECLI:EU:C:2018:811]
- Az EUB C-551/15. sz. *Pula Parking* ügyben 2017. március 9-én hozott ítélete [ECLI:EU:C:2017:193]
- Az EUB C-599/16 P. sz. *Yanukovych kontra Tanács* ügyben 2017. október 19-én hozott ítélete [ECLI:EU:C:2017:785]
- Az EUB elnökének a C-619/18 R. sz. *Európai Bizottság kontra Lengyel Köztársaság* ügyben 2018. november 15-én hozott végzése [ECLI:EU:C:2018:910]
- Az EUB (nagytanács) C-216/18 PPU. sz. *Minister for Justice and Equality (Défaillances du système judiciaire)* ügyben 2018. július 25-én hozott ítélete [ECLI:EU:C:2018:586]
- Az EUB (nagytanács) C-274/12 P. sz. *Telefónica kontra Bizottság* ügyben 2013. december 19-én hozott ítélete [ECLI:EU:C:2013:852]
- Az EUB (nagytanács) C-274/14. sz. *Banco de Santander* ügyben 2020. január 21-én hozott ítélete [ECLI:EU:C:2020:17]
- Az EUB (nagytanács) C-284/16. sz. *Achmea* ügyben 2018. március 6-án hozott ítélete [ECLI:EU:C:2018:158]
- Az EUB (nagytanács) C-362/14. sz. *Schrems* ügyben 2015. október 6-án hozott ítélete [ECLI:EU:C:2015:650]
- Az EUB (nagytanács) C-402/05 P. sz. *Kadi és Al Barakaat International Foundation kontra Tanács és Bizottság* ügyben 2008. szeptember 3-án hozott ítélete [ECLI:EU:C:2008:461]
- Az EUB (nagytanács) C-404/15. sz. *Aranyosi és Căldăraru* ügyben 2016. április 5-én hozott ítélete [ECLI:EU:C:2016:198]
- Az EUB (nagytanács) C-411/10. sz. *N. S. és társai* ügyben 2011. december 21-én hozott ítélete [ECLI:EU:C:2011:865]
- Az EUB (nagytanács) C-558/18. sz. *Miasto Łowicz* ügyben 2020. március 26-án hozott ítélete [ECLI:EU:C:2020:234]
- Az EUB (nagytanács) C-583/11 P. sz. *Inuit Tapiriit Kanatami és társai kontra Parlament és Tanács* ügyben 2013. október 13-án hozott ítélete [ECLI:EU:C:2013:625]
- Az EUB (nagytanács) C-584/10 P. sz. *Bizottság és társai kontra Kadi* ügyben 2013. július 18-án hozott ítélete [ECLI:EU:C:2013:518]
- Az EUB (nagytanács) C-426/16. sz. *Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties Provincie Antwerpen és társai* ügyben 2018. május 29-én hozott ítélete [ECLI:EU:C:2018:335]
- Az EUB (nagytanács) C-508/18. sz. *OG (Parquet de Lübeck)* ügyben 2019. május 27-én hozott ítélete [ECLI:EU:C:2019:456]

- Az EUB (nagytanács) C-619/18. R. sz. *Európai Bizottság kontra Lengyel Köztársaság* ügyben 2018. december 17-én hozott végzése [ECLI:EU:C:2018:1021]
- Az EUB (nagytanács) C-619/18. sz. *Bizottság kontra Lengyelország* ügyben 2019. június 24-én hozott ítélete [ECLI:EU:C:2019:531]
- Az EUB (nagytanács) C-64/16. sz. *Associação Sindical dos Juizes Portugueses* ügyben 2018. február 27-én hozott ítélete [ECLI:EU:C:2018:117]
- Az EUB T-348/14. sz. *Yanukovych kontra Tanács* ügyben 2016. szeptember 15-én hozott ítélete [ECLI:EU:T:2016:508]
- Az EUB (teljes ülés) 2/13. sz. *az Európai Uniónak az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai egyezményhez történő csatlakozása* kapcsán 2014. december 18-án hozott véleménye [ECLI:EU:C:2014:2454]
- Az EUB (teljes ülés) C-621/18. sz. *Wightman és társai* ügyben 2018. december 10-én hozott ítélete [ECLI:EU:C:2018:999]
- Az Európai Parlament 2018. szeptember 12-i állásfoglalása a Tanácsot az Európai Unióról szóló szerződés 7. cikke (1) bekezdésének megfelelően az Unió alapértékeinek Magyarország általi súlyos megsértése egyértelmű veszélyének megállapítására felszólító javaslatról [2017/2131(INL)]. Elérhető: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/02cebc81-256c-11ea-af81-01aa75ed71a1/language-hu/format-HTML> (A letöltés dátuma: 2020. 03. 03.)
- Javaslat a Tanács Határozata a jogállamiság Lengyel Köztársaság általi súlyos megsértése egyértelmű veszélyének megállapításáról COM/2017/0835 final. Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=celex:52017PC0835> (A letöltés dátuma: 2020. 03. 03.)
- Juliane Kokott Főtanácsnok a C66/18. sz. *Európai Bizottság kontra Magyarország* ügyben 2020. március 5-én ismertetett indítványa [ECLI:EU:C:2020:172]
- M. Paolo Mengozzi Főtanácsnok a C-354/04. sz. *Gestoras Pro Amnistia és társai kontra Tanács* ügyben 2006. október 26-án ismertetett indítványa [ECLI:EU:C:2006:667]
- M. Poiares Maduro Főtanácsnok a C127/07. sz. *Arcelor Atlantique és Lorraine és társai* ügyben 2008. május 21-én ismertetett indítványa [ECLI:EU:C:2008:292]

